Cilt IX 1946-51

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Müessis:
Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü

Müdür:
Prof. M. Cavid Baysun

İSTANBUL, OSMAN YALÇIN MATBAASI
1951

KUTB ÜL-ALEVÎ'NİN BARAK BABA RİSALESİ ŞERHİ

Haydar Ali Diriöz

Bundan altı ay kadar önce memleketimizde ilmî tetkîklerde bulunan muhterem dostum İranlı Prof. Mucteba Minûvî Ayasofya kütüphanesinde çalışırken, bana tetkik ettiği farsça bir eserde türkçe yazıların da mevcut olduğunu haber vermek lûtfunda bulundu. Kısa bir araştırmadan sonra bu eserin Kutb ül-Alevî'nin Barak Baba risalesine yazdığı bir şerh olduğunu anladım.

Eser. Ayasofya kütüphanesinin 3135 numarasında kayıtlı bulunan Feridüddin Attar'ın *Tezkiret ül-evliya* adlı kitabının sonunda boş kalan yapraklara yazılmıştır. 252 × 177 mm. eb'adında, koyu kahverengi, şemseli, mıklepli bir cilt derunundadır.

Bu mecmua Ayasofya Kütüphanesine Birinci Sultan Mahmud tarafından vakf edilmiştir. Kitabın zahriyesinde, padişahın mührüyle, vakfiye yazısı ve bu yazıyı yazan evkaf ül-Haremeyn ül-Şerifeyn müfettişi Ahmed Şeyh-zâde'nin mührü bulunmaktadır. İçinde muhtelif risaleleri ihtiva eden[1] bu 200 varaklık mecmua'da Kutb ül-Alevî'nin 16 sahife tutan bu eseri; mezkûr mecmuanın 192 b-200 a varakları arasında bulunmaktadır. Cildin içindeki eserler iki kâtibin elinden çıkmıştır. Birincisi, Nev-rûz b. Mehemmed b. Fahrüddin ül-Damansî'dir. Baştan 190 b'ye kadar yazmıştır (Hicrî 744 senesi başlarında). İkincisi Kutb'dur. 190 b'den itibaren kitabın sonuna kadar olan varaklara Feridüddin Attar'ın Pend-nâme'siyle[2] kendi şerhini yazmıştır.

Eserine hususî bir ad vermiyen müellif, mukaddimesinde, şunları söylemektedir:

«Muhabbet şarabının sarhoşlarından ve Ulu Tanrının çadırına girmeğe izin almışlar cümlesinden olan Şeyh Barak'ın (Allah onun ruhunu takdis etsin) sözlerini şerh babında, ziyan edilen vakti doldurmak için birkaç söz yazıldı. Her ne kadar sevgi kadehinin perişanlarının sözü, her dinleyicinin gönlü kulağına doğru gelmez ve hayret çölünün

[1] Bunlar arasında (vrk. 178 a-181 b) Kıpçak türkçesiyle yazılmış bir hutbe türk dili bakımından dikkati çekmektedir.

[2] Pend-i Attar değil.

başı dönmüşlerinin kelâmı, her zaifin ifadesi çerçivesine sığmazsa da, yine feyz bağışlayıcı Tanrı'dan, (Kudreti aşikâr olsun) çaresizlerin çaresizi olan bu remizlerin muharriri ve bu hazinelerin mukarriri Kutb ül-Alevî'nin sözlerinin ayaklarını, doğruluk yolunda müstakim etmesini ümid ederim».

Eserdeki Türkçe metinler sürhle yazılmıştır. Fakat bu yazılardan 196 b'deki:

حيران اولدوق چون مست شدى حيران

sözleriyle:

ساتيب كالدونك سيكرتدونك بوستانا كيردونك بوستان اويوغينا سلام ويرمادونك پس بيلمه موسن سفرى ادوكا تيكان باتار اولوز قرداش سيكير بوستانا كير بوستان اويوغينا سلام وير اوتور تويخايى چالوبى اوداياق قولتوق لاان تسر اچيق

ibarelerinin birçok kısımları silindiğinden, metin iyice okunamıyor. Yine 197 b'-deki:

قيزيب كالدوم يالمادوم يوتتوم اكلدوم انكدوم نى اولوب انكدوم اسپاهى ايكان بيك اولدوم كوندا بير قاريبدوم سلطانا خيانتليق ايلامادوم.

cümleleriyle:

دينكا قوت او ايشيكين اووات استنبول ايلان طربزونونك ايريسينى قير تيكيزانوك اوفافينى چرى كافات محمدا صلوات

cümleleri hemen-hemen hiç okunamamaktadır.

Müellif, şerhini, والله اعلم بالصواب واليه مرجع والمآب sözleriyle bitirdikten sonra şunları ilâve ediyor:

«Bunun yazılması ve istinsahı 756 senesi Safer ayı başlarında fakir Kutb ül-Alevî tarafından, hayır ve muvaffakiyetle bitirildi. Âlemlerin Rabbı olan Allah'a hamd olsun. Netice, Tanrı'dan korkanlarındır. Salat ve selam, O'nun yarattıklarının en hayırlısı olan Muhammed'in ve bütün ailesi efradının üzerine olsun. Bu muhtasarı okuyanlardan. keremleri cihetiyle bir Fatiha dileniyoruz, esirgemesinler. Bir kimse senden faydalanırsa, ne zarar vardır. Hadisde: «Halkın en hayırlısı, en menfaatlisidir» denilmektedir.

Müellif. Kutb ül-Alevî isimli müellifin yukarıda mevzu-ı bahs ettiğimiz *Barak Baba Risâlesi Şerhi*'ni 756 senesinde yazmış olması bu müellifin XVI. asır müşterek orta Asya şivesiyle eserler veren Kutb isimli şairle aynı şahsiyet olması ihtimalini mümkün kılmaktadır. Ancak bugün için Kutb hakkında da fazla bir bilgiye sahib değiliz. Kutb'un Bibliothéque National'de bulunan *Hüsrev-ü Şîrîn*'inden ilk defa 1913 de Samailoviç bahsetmişse de bu araştırması ancak bâzı dil husûsiyetlerinin izahına inhisar etmektedir[3]. Blochet'nin çok daha son-

[3] Bu husus hakkında fazla malûmat almak için Samoiloviç'in *Türk Dili Belleteni* (1933, sayı 12, s. 34-44) nde çıkan tezine bakınız.

ra neşrettiği katalokta Kutb ve eseri hakkında verdiği bilgi tabiatiyle bir kütüphane kataloğu çerçevesinden dışarı çıkamamıştır[4].

Bizde ise Kutb'dan ve eseri olan *Hüsrev-ü Şîrîn*'den ilk önce, Zeki Velîdî Bey'den rivayet ederek, bahseden Fuad Köprülü[5] daha sonra *Türk Edebiyatı Tarihi*[6] adlı eserinde, Kutb hakkında etraflı ve tamamlayıcı malumât vermiştir. Bu güne kadar Kutb'un hayatı ve eserleri hakkında bilinenleri şöylece sıralayabiliriz.

1. Kutb, müşterek orta Asya şivesiyle şiirler yazan bir Türk şairidir.

2. Bu şairin, bilinen yegâne eseri, Nizami-i Gencevî'den tercüme ettiği *Hüsrev-ü Şîrîn*'i olup tek nüshası Paris'te Bibliothéque National'dedir.

3. Bu eser (nüsha) Mısır'da yaşamış ve Kıpçak ırkına mensub bir şair olan Berke Fakih tarafından 785 saferinin 25. günü (29 nisan 1383) istinsah edilmiştir.

4. *Hüsrev-ü Şîrîn*, Ak-Orda devleti hükümdarlarından Öz Beg'in oğlu Tîni Beg'in hanımı Melike Tini Beg adına kaleme alınmıştır.

5. Tini Beg 741 (1340) tarihinde bir sene kadar hükümdarlık ettiğine nazaran *Hüsrev-ü Şîrîn* de bu müddet zarfında yazılmıştır.

Bu eserde, bizce ilk göze çarpan husûsiyet, Türkçeyi de en az Farsça kadar bilen bir memlekette yazılmış olmasıdır. Çünkü; eğer Türkçeyi bilmeyen bir muhitte yazılsaydı; eserin tasavvufî mânasından önce, sarf, nahiv ve lûgat cihetinden izahlara girişmesi icab ederdi. Halbuki müellif, okuyucuların zahirî mânayı bildiklerini göz önüne alarak ibareyi yazar yazmaz hemen tasavvufî izahlara geçmektedir. O zaman Farsça, Arap âlemi haricindeki sair İslâm memleketlerinde bir san'at ve irfan dili olduğundan; bu eserin, irfan dolayısiyle, Farsçaya aşina bir Türk ülkesinde yazıldığını teslim etmemiz icab eder. Kitabın dahil olduğu cilt içerisinde ayrıca Türkçe bir hutbenin bulunması ve hele, varak 183 a'nın başında Türkçe olarak: «Bu hatlar üç kâğıdda tesbihler Hafız Mağribî hattıdır» ibaresi, mütalaalarımızın sıhhatine delildir. Barak Baba'nın asıl tesir sahası Anadolu ve Deşt-i Kıpçak taraflarıdır. Onun eserinin de buralarda şerh ve tefsir edilmesi akla en yakın olanıdır. Gerek kitaptan yukarıya nakl ettiğim ibarenin ve gerek kitabın içinde mevcut bir hutbenin müşterek Orta-Asya Türkçesiyle yazılmış olması, bu şerhin Anadoluda değil, onun Şimal-i Şarkına düşen sahalarda yapıldığında şüphe bırakmamaktadır. Hele Şerhin içinde: «Baca, Anadolu

[4] Bibliothéque Nationale, *Catalogue des Manuscrits Turcs*. Ancien fond, D. 133, Nu. 312.

[5] *İlk mutasavvıflar*, Istanbul 1919.

[6] Istanbul, 1928.

Türkçesinde pençere'ye derler» demesi, eserin, Anadolu'da yazılmadığının açık bir delilidir.

Kutb'un bildiğimiz Husrev-ü Şîrîn'i H. 741 senesinde, bu şerh ise, H. 756 yılında bitirildiğine göre, ikisi arasında 15 sene gibi kısa bir zaman vardır. Şu halde yukarıda da belirttiğimiz gibi aynı senelerde ve aynı sahada yaşayan Husrev-ü Şîrin sahibi Kutb ile bu Barak Baba Risalesi şârihi Kutb ül-Alevî ayrı-ayrı kimseler olmasa gerektir. Çünkü; Husrev-ü Şirin'i Nizâmî-i Gencevî'den terceme eden kimse Farsçayı ana dili kadar bilmese, eseri o kadar sadakat ve muvaffakiyetle Türkçeye çeviremezdi. Barak Baba risalesini şerh eden şârih de Türkçeyi gayet iyi bildiğini, şerhi yapmakla ve Farsçadaki vukûfunu da bu dille bir eser vermekle isbat etmiş bir şahsiyettir. Bilmiyorum, aynı senelerde, aynı sahada Türkçe ve Farsçayı ayni derecede bilen, ayni isimle iki ayrı insan tasavvur edilebilir mi. Öyle zannedilebilir ki şair, genç veya orta bir yaşta bir aşk mesnevisini ve bu tarihten onbeş sene sonra da yaşı icabı, dinî-tasavvufî bir eser kaleme almıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Kutb ile Kutb ül-alevî ister aynı kimse olsun isterse ayrı-ayrı şahsiyetler bulunsun bahis mevzu'u ettiğimiz eserle mevcut bilgilerimize aşağıdaki cihet de ilâve edilmiştir:

Şerhin içindeki metin sayesinde, mahdud mikdarda olan Barak Baba Risalesi'nin mevcut bütün nüshalarından daha doğru ve daha eski bir nüshası elimize geçmiş ve bugün ilim âlemine tanıtılmış bulunmaktadır.

[7] Barak Baba Risalesi hakkındaki neşriyat için Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Yunus Emre - Hayatı* (Istanbul 1936) adlı eserine bk.